

ОБРАЗОВАНИЕТО – ПРАВО И ЗАДЪЛЖЕНИЕ

Кристина Панова, IV курс, специалност Право

Основните права и свободи на човека са закриляни от редица наднационални и национални правни актове. Изключително голям брой международни актове, както и Конституциите на отделните държави установяват и защитават основните права на човека. Едно от тях е правото на образование.

Правото на образование е фундаментално право, провъзгласено във всички актове на международното право, занимаващи се със защитата на основните права и свободи на човека. Това право има значимо обществено значение и представлява изключителен правен интерес за всяко лице. Ето защо правото на образование в България освен чрез ратифицирането на международни актове е защитено и от върховния закон на държавата – Конституцията на Република България.

Правото е юридическа възможност за позволено и гарантирано от държавата поведение, предоставена от правната норма и обезпечена от държавата възможност за правния субект сам да определи в пределите на правната норма своето поведение.¹ Субективното право е институционализирана в правото мяра на възможно поведение на правните субекти и възможност да искат определено поведение от друг субект.² Ключовата дума в случая е „възможност“ – правният субект, носител на законово признатото право, е оправомощен за определено поведение, но предприемането на действия, с които да реализира това право, е оставено изцяло на преценката на субекта. С други думи, носителят на правото може да прецени дали да реализира това свое право или не.

Както всяко друго право, и правото на образование е гарантирана от държавата възможност за реализиране на определено поведение. Съгласно Конституцията на РБ „основното и средното образование в държавните и общинските училища е безплатно. При определени от закона условия образованието във висшите държавни училища е безплатно.“³; „държавата насърчава образованието, като създава и финансира училища, подпомага способни ученици и студенти, създава условия за професионално обучение и преквалификация. Тя упражнява контрол върху всички видове и степени училища.“⁴ В

---

¹ Колев. Т. Въведение в правото, Парадигма, 2005.

² Бойчев. Г. Правният институционализъм. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2009.

³ Чл. 53, ал. 3 от Конституция на Република България, 1991.

⁴ Чл. 53 ал. 6 от Конституция на Република България, 1991.

международноправните актове е предвидено, че „образованието трябва да бъде безплатно, поне що се отнася до началното и основното образование. Началното образование трябва да бъде задължително. Техническото и професионалното образование трябва да бъдат общодостъпни, а висшето образование трябва да бъде еднакво достъпно за всички на основата на техните способности.“⁵ „Всяко дете има право на образование, като задължение на държавата е да направи безплатното посещение на основното училище задължително, да развие различни форми на допълнително образование и да направи достъпно посещението на висши училища за децата в съответствие с техните способности. Необходимата дисциплина в училищата не трябва да накърнява правата и преди всичко достойнството на децата. Съвместната работа за развитието на децата трябва да поощрява отстояването на това право.“⁶ „Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и преподаването, държавата зачита правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.“⁷ Актовете, провъзгласяващи тези гаранции, са ратифицирани от България и също се отнасят до нея.

Съществува обаче едно доста съществено противоречие в правната уредба на правото на образование в начина на неговото провъзгласяване и оттам на реалната му социална и правна същност като основно право. Това, което е особено при него, е, че за разлика от останалите универсални права на човека то включва в себе си и задължение. Това особено противоречие съществува в както повечето от по-горе посочените международни актове, по които Република България е страна, така и в Конституцията на България. В чл. 53, ал. 2 КРБ е провъзгласено, че училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително. Основното образование е задължително и според Конвенцията за правата на детето, а според Всеобщата декларация за правата на човека задължително трябва да бъде началното образование.

Юридическото задължение е валидно в рамките на определен правен ред индивидуално правило за поведение, което един правен субект трябва да следва по отношение на друг правен субект. Това означава, че субектът на юридическото задължение няма право да преценява дали да го изпълни или не, а при неизпълнение се налагат санкции. То е институционализирана в правото мяра на дължимо

---

⁵ Чл. 26 т. 1 от Всеобща декларация за правата на човека, 1948.

⁶ Чл. 28 от Конвенция за правата на детето, 1989.

⁷ Чл. 2 от Протокол № 1 към Европейската конвенция за правата на човека, 1950.

поведение на правните субекти, за неизпълнението на което са предвидени специални специфични правни последици.⁸

По този начин, определяйки образованието като основно и неотменимо право и едновременно с това като задължение, в нашето законодателство е залегнало едно дълбоко противоречие. При сегашната законова уредба българските граждани имат задължението да реализират едно от своите субективни граждански права. Това означава, че те са лишени от свободата сами да преценят дали, кога и как да се възползват от законово признатото им право на образование, а са длъжни под заплахата от санкция да предприемат точно определен тип поведение при реализирането на това свое право.

Ако образованието бъде провъзгласено само и единствено като задължение за всеки един гражданин, това би противоречало на всички демократични принципи. Използването на думата „задължително“, независимо за каква степен на задължителност става дума, е сериозно критикувано не само от правен, но и от философски аспект. Във философията на Джон Холт задължителното образование нарушава правото на човек мирно да преследва своите интереси. Думата „задължително“ много рядко може да бъде срещната, говорейки се за права. Всъщност тя е използвана само веднъж във Всеобщата декларация за правата на човека, именно по отношение на образованието.

Нереализирането на едно право повлича определени последици и те не винаги са по отношение на един човек и в една насока. Много често правото на една личност може да засегне интересите на друга. Такова изключително право е и образованието. Ако държавата не подsigури с известна задължителност упражняването на това право, това във всеки един случай би довело до липсата на неговото упражняване от определен брой хора, което винаги би повлякло определени негативни последици след себе си – за един човек или за цялото общество. Поради особената същност на правото на образование неговото упражняване от отделната личност е от глобално значение за обществените интереси и развитието на човечеството като напреднало, усъвършенстващо се, информирано и развиващо се цяло.

Именно само като право образованието е третирано в чл. 2 от Протокол № 1 към Европейската конвенция за правата на човека.

За образованието като задължително не се споменава от законодателите отскоро. В България се говори за задължително начално образование още в Конституцията на Българското княжество от 1879 г.: „Първоначалното учение е безплатно и задължително за всеите

---

⁸ Бойчев. Г. Правният институционализъм, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2009.

подданници на Българското Княжество.“⁹ Тук се набляга повече на неговата задължителност, отколкото на неговата същност на право, въпреки че в своите следващи стадии образованието е било само право, което не е подсигурано със същата строгост на Конституцията, както в момента.

В Конституцията на Народна Република България от 1947 г. вече се говори за образованието на първо място като право, а след това и като задължение, като тук се подчертава и ялната обезпечителна функция на държавата по отношение на това право: „Гражданите имат право на образование. Образованието е светско, с демократически и прогресивен дух. Националните малцинства имат право да се учат на своя майчин език и да развиват националната си култура, като изучаването на българския език е задължително. Основното образование е задължително и безплатно. Училищата са държавни. Само със закон може да се разреши основаването на частни училища, но в този случай те се намират под надзора на държавата. Правото на образование се обезпечава чрез училища, учебно-възпитателни институти, университети, както и чрез стипендии, общежития за учащите се, подпомагания и особени насърчения за проявилите дарования.“ (Чл. 79 КНРБ от 1947 г.)

В следващите конституции все повече се акцентира върху гарантираното от държавата право на образование и начините на обезпечаване и в по-малка степен – на неговата задължителност. Чл. 45 от Конституцията на Народна Република България от 1971 г. съдържа следния текст: „(1) Гражданите имат право на безплатно образование във всички видове и степени учебни заведения при определени от закона условия.

(2) Учебните заведения са държавни.

(3) Образованието се основава на постиженията на съвременната наука.

(4) Основното образование е задължително.

(5) Държавата създава условия за осъществяване на всеобщо средно образование.

(6) Държавата насърчава образованието, подобрява всестранно условията за работа на учебните заведения, отпуска стипендии и поощрява учащите се, проявили особени дарования.

(7) Гражданите от небългарски произход освен задължително изучаване на българския език имат право да изучават и своя език.“

Обезпечителните и подсигуряващи способности за сигурно и качествено образование присъстват във всички посочени правни текстове. Но каква е идеята на законотворците за смесването на

---

⁹ Чл. 78 от Конституция на Българското княжество, 1879.

противопоставящи се и взаимно съответстващи си понятия, каквито са право и задължение? В какви насоки бихме могли да разсъждаваме и каква отправна точка следва да използваме? Съществува ли в действителност противоречие в този смисъл, в който критиците го търсят, и създава ли някакви пречки то?

Съществува теория за възприемане на задължителността при упражняването на правото на образование като вид ограничаване на субективно право. Би ли могло задължението да бъде ограничение, и ако да, то какви точно права ограничава? Основанието за правомерно ограничаване на субективните права може да бъде само защитата по този начин на блага, по-значими от ограничените субективни права. Ограничаването на субективните права следва да се институционализира от законодателя по изключение, като последно извънредно средство за защита на благата от по-голяма величина спрямо ограничените субективни права.¹⁰ Съществуват различни правно-институционализиращи способности за ограничаване на субективните права и един от тях е под формата на задължение за въздържане от определено поведение. Друг способ е чрез институционализиране на задължение за осъществяване на определено поведение. Нужно е обаче да са налице определени ограничителни основания, които имат същността на юридически факти, последиците от проявлението на които са ограничаване на субективни права. В случая съществува едно ограничаване на възможността лицето, носител на правото на образование, само да прецени дали да реализира това свое право и кога, или изобщо да не го реализира. Тук упражняването на самото право включва в себе си едно ограничение във възможността за избор за неговото упражняване и времето за това упражняване. Налице са и такива блага, които се явяват по-значими от тези на ограниченото субективно право на отделната личност, а именно запазването на равновесието на обществените отношения в цялото гражданско общество. Тук обаче, дори и да има ограничение на правото по някакъв признак, то не възниква като следствие от някакво ограничително основание, от юридически факт с такъв характер. Правото на образование е едно право, включващо в себе си задължение, което го прави ограничено по своята същност. Но едно задължение е само по себе си правило за поведение, което изисква определено, предписано от закона действие, а ограничаването на едни права изисква въздържане от такова действие, то е задължение за въздържане от определено поведение. Следователно по-скоро не бихме могли да определим тази задължителност на това право като такъв вид негово ограничение.

---

¹⁰ Бойчев, Г. Цит. съч.

Поради своята особена същност правото на образование не може да бъде упражнено самостоятелно от лицето, на което то принадлежи, защото то следва да бъде реализирано в ранна възраст. Лицето притежава това право, но не е в състояние да разбере личностната и социална значимост от неговото реализиране и поради тази причина то зависи изцяло от действията и волята на своите родители или настойници и попечители, които са единствените оправомощени от закона лица, които могат да осъществят реализирането на това право. Ето защо тази задължителност може да се разгледа като отнасяща се по-скоро до тях. В момента на неизпълнението на това задължение то рефлектира първо върху тях. Законодателят е предвидил лишаването на тези лица от детски надбавки при определени условия като неприсъствие на детето в учебния процес, като в Закона за предучилищното и училищното образование, който влиза в сила от 01.08.2016 г., е предвидено въвеждането и на глоба за всеки родител, който не е положил грижите за записване и посещаемост на своето дете в училище. По-късно и в най-голяма степен неизпълнението на задължението за начално и основно образование рефлектира върху лишеното от него лице, което е и основната причина за провъзгласяването на неговата задължителност.

В крайна сметка, не е ли всяко едно право и задължение? Правата и свободите на човека са уредени в различни нормативни актове, като начините, средствата и времето за тяхното упражняване и реализиране са точно определени и продиктувани от законодателя и не зависят от личната воля на техните носители. Единствено те могат да решат дали да упражнят своето право посредством позволените им от закона средства. Това не прави ли правото вид задължение, за което имаме възможността да решим дали да реализираме?

Правото на образование е едно от най-значимите права на човека и нито едно лице не бива да бъде лишено от неговото упражняване. Нещо повече, всеки един трябва да бъде стимулиран и дори задължен да го реализира, поне в неговата начална фаза, тъй като образованието поставя основата и отправната точка, от която всяко едно лице тръгва по пътя на личностно усъвършенстване и изграждане на житейски опит, което е важно не само в личен, а и в глобален план, тъй като всяко едно образовано лице е част от едно развиващо се и завършено цяло, към което се стреми всяко гражданско общество. Всеки образован човек не е задължително богат, но почти всеки образован човек има работа и път извън бедността.